

Կ Ո Յ Ր Ը *)

(Պատկերներ զիւղից)

I

Չնայելով որ ճոթեղէնի երկու խանութ միայն կար գիւղական հրապարակում, բայց կիրակոսեաց Գալօինը անհամեմատ աւելի լաւն էր:

Նախ որ, Սարօենց Թորոսի խանութի նման՝ «ջնուդի բազար» չէր. այսինքն, ամենինչ միմեանց կողքի և իրար վրայ լցրած՝ մի նեղ ու ցածիկ ծակ.—մաստակը չթի կողքին, պապիրոսը ապակու մօտ և ձէթի տակառի առաջ. նէֆտի ու մազուտի ամաններն էլ, ներս մտնելուն պէս, ըթիգ տակը:

Ո՛հ, Գալօի տղան ծառայել էր քաղաքում, մարդ էր տեսել, խանութ կառավարել գիտէր: Ճոթեղէնը կարգով, մաքուր դարսած խանութի մի մասում, առանձին, ապակեպատ դռնով բաժանմունքի մէջ. իսկ այս միւսը՝ ծառայում էր միմիայն մանրունքի—ապակեղէն, երկաթեղէն, ուտելիք, ծխելիք. մազուտը, ձէթ ու նէֆտն էլ ծածկուած դռան ետեւը:

Բացի գրանից, խանութի առջև դռնուող հովանոցաձև պատշգամբը աւելի լայն էր, գետինը աւազ վրռած, սիւները հարթ գունաւորած. իսկ դռան կողքին Գալօի տղան խնամքով շինել էր մի երկար նստարան, վրան խոտով ու կտաւով օթոց կապած:

*) Այս, նախընթաց և յետագայ պատկերները, թէև միմեանցից անկախ, բայց ունին իրենց մէջ մի ընդհանուր կապ: Ծ. հեղին.

Այդտեղ էր, որ գիւղի մէջ մի պտոյտից յետոյ, վարժապետը հրաւիրեց մեզ նստելու:

Իսկապէս տեսարանն էլ այդտեղից վատ չէր: Ծիշտ մեր դիմացը, ցցւում էր շաքարի գլխի նմանօղ Մաղկասարը—ամենաբարձր այդ բլուրը լեռնադաշտի մէջ, որի կրծքից դէպի վտակն էր խոնարհուել գիւղը իր տըների մէջ կղմինդրեայ տանիքներով և դլխին, իբր աննման ծոպաւոր զարդ, ունէր կարմիր, դեղին և կապոյտ շերտերից խառն մի ստուեր, որ վայելչօրէն նօսրանալով ծայրերից, գոյնզգոյն երիզներ էր դնում պուրակի կողերին, հասնում—գգւում էր ամենաբարձր կէտին կռթնած ժայռերը և երկնքի պարզ-կապոյտ խորքի վրայ նկարում գեղատեսիլ գունազանութիւն (nuance):

Մաղկաւէտ զառիվայրի վրայ էր կանգնած գիւղը: Պարտէզների շարքը հասնում էր մինչև դաշտը կտրող վտակին. այնուհետև, ոչաւելի քան երեք վերստ լայնութիւն ունեցող արտերի ծայրից ցցւում էին անտառոտ լեռների կոյտերը:

Եւ ծաղիկ, ծաղիկ. բիւրաւոր, անհաշիւ, անուշահոտ ու կենսապարար: Առաւօտեան թարմ օդի մէջ բուրում էին նրանք արբեցնելու չափ:

Այնտեղ ուր նստել էինք, գրեթէ գիւղի կենտրոնն էր. ցեխոտ ու ալտոտ մի փոքրիկ տարածութիւն, բացուած երեք գլխաւոր փողոցների միացման կէտի վրայ: Հինգ թէ վեց էին խանութները. երևում էին—դերձակ, կօշկակար, այլև մի պայտառ, որ կըուած մի անկիւնում, պայտեր էր շինում:

Գիւղացիներ այդ պահուն, շատ չկային կանգ առած հրապարակի վրայ. եղածներն էլ ցանուցրիւ կանգնել խօսում էին այսօր այն խանութի առաջ, մինչ սայլեր ճռճաւով, կովեր բառաչելով ծանրօրէն անցնում էին մեր առջևից:

—Ինչպէս է, հաւանում էք մեր գիւղը:

Առաջնորդել էր մեզ, ցոյց էր տուել գեղեցիկ շրջակայքը, գիւղական սիրուն եկեղեցին, հրաւիրել էր

ճաշակելու սառնորակ ու անուշահամ աղբիւրների ջրերը և այժմ ուզում էր մեր տպաւորութիւնը իմանալ:

—Օ՛, այո՛, դրախտ է այստեղ, գոչեց ոգևորութեամբ ծերունի ընկերս—երևի այստեղ ապրողը չի մեռնիլ:

Սիւնին կռթնած և մեղ ականջ դնող Գալօի որդին և վարժապետը ծիծաղեցին:

—Ձի՛ մեռնիլ, ասաց վերջինս—ինչպէ՛ս չէ, դուք խօսեասմբ մեր գերեզմանատունը:

—Այո, բայց շատ գերեզմաններ չկային:

—Նորն է. հինը լցուել է արդէն... Հիւանդութիւններ շատ կան գիւղում, միամիտ եղէք. այստեղ էլ մարդիկ մեռնում են... և գուցէ աւելի շատ՝ քան քաղաքում:

—Ի՞նչպէս, հիւանդութիւններ այսպիսի շքեղ բնութեան մէջ...

Վարժապետը ժպտեց, յետոյ պահ մի մեկամաղձոտ մնաց և ծերունի ընկերոջն դառնալով, ասաց.

—Ինչպէս երևում է, դուք վաղուց է որ քաղաքից դուրս չէք եկել... Այս բոլորը նոր և չափազանց սուր հակադիր է քաղաքի սեղմ օդին, փոշուն ու ժխորին... Այո՛, բայց մենք... չէ՛ որ մենք ծնել ենք սրան մէջ, սուս վոր ենք տեսնելու այս ամենը:

—Բնական է, դիտեցի ես:

—Այո, բայց... շարունակեց նա—բայց այս բոլորը արդէն ձանձրացրել, վաղճւց ձանձրացրել է մեզ. եթէ կ'ուզէք՝ նոյնիսկ անտանելի դարձել... Ձեզ նման եկուորները միայն, երբ սքանչացումն են արտայայտում, միքանի թույլ են յաջողում են հրապոյրի նշոյլներ զարթեցնել մեր մէջ՝ դէպի հայրենիքի հողն ու անտառը... Սնշա՛րժ, անկեանք գեղեցկութիւն, միշտ միևնոյն բանը՝ միևնոյն տեղում, ամեն թուրք... Եւ վերջապէս ի՛նչ կայ զմայլելու... ճշմարիտ է, վարդ ու ծաղիկով լի է երկիրը, բայց չէ՛ որ փուշեր կան, որբան փշեր... Ո՛չ, մարդկանց կողմիցը՝ իրան կարգին—դա թնհաշիւ է, ա-

հաւոր, սակայն հէնց բնութիւնը ինքն էլ փշեր է արտադրում. արիւնոտող, յօշոտող փշեր...

— Դուք յոռետես էք. երևի մշտապէս անփոփոխ, այլև միակերպ կեանքը զգուեցրել է ձեզ:

— Այո... մշտապէս միակերպ... Սկսում է մարդնոյնիսկ ատելութիւն զգալ դէպի այդ ամենը... Մեր պարտէզն օրինակ. մտնել չեմ կարող. ծնուած օրիցս նա ամեն օր աչքիս առջևն է իր սիրտ խառնող միաձեւութեամբ... Գոնէ հնար լինէր փոփոխելու, ուրիշ ձեւ տալու նրան...

— Բարեգարգեցէք, նոր ծառեր տնկէք, մշակեցէք... Ի՞նչն է խանգարում ձեզ:

Վարժապետը գլուխը երերցրեց, յետոյ դառն ժլպիտով ձեռքը պարզեց դէպի դաշտ ու լեռ և ասաց.

— Ի՞նչ էք տեսնում այդտեղ... Անտառ, եղևնիների պուրակ, յետոյ՝ ծաղիկ, ո՛չ թէ միքանի, այլ միքանի հարիւր տեսակ, բուրմունքով օդը լի, թռչունների ճռուողիւն, վտակների կարկաչ... այնպէս չէ, որ այդ բոլորը բանաստեղծական է, դրախտային... Ա՛հ, բայց, մնացէք էլի՜ միքանի օր և կը տեսնէք թէ ինչն է խանգարում մեզ բարեգարգելու մեր սիրտ խառնող միաձեւ բնութիւնը... Յանկարծ մէկ էլ տեսար մթնեց ամեն կողմ, հալուած կապարի նման ամպերը եկան ծածկելու արև, երկնակամար, ապա մի խոնաւ, զգուելի անձրև, այդ անիծեալ հիւսիսից գալով, տեղաց ու տեղաց... Ո՛չ թէ մի ժամ կամ դոնէ մի օր... Ո՛չ, այլ երբեմն մի ամբողջ շաբաթ՝ օրագիշեր, նոյնիսկ երկու շաբաթ... Մշուշ, խոնաւ, ցե՛խ, ճահիճ շուրջդ, տանդ առաջ, նոյնիսկ տանդ մէջ... Եւ ամեն հրապոյր կորսւում է, ամեն զուարթ դէմք մթագնում, ծաղիկներն էլ կարծես անհետանում են ճզփացող թացութեան մէջ, մարդիկ ջղային են դառնում, ատում բնութիւնը, ատում՝ իրար... և խմում են, խմում... Ի՛նչ արած, պէտք է վերջապէս մի բան անել մոռանալու համար, օրովհետեւ

դա մէկ, երկու անգամ չէ, այլ ամբողջ տարին, ամեն տարի...

Ու լռեց, ծնօտը ձեռնափայտի կոթին կռթնցնելով:

— Իզուր ես այդքան տխուր գոյներ փռում մեր լեռնադաշտի վրայ, վարժապետ, խօսեց Գալօի որդին սառը, անտարբեր շեշտով—լաւ օրեր էլ ունինք... ամեն տարի խօ այսպէս չէ...

— Միշտ, շեշտեց վարժապետը—Մեր աշղ Մարտիրոսը իրաւունք ունի երբ երգել է թէ՛ «Տարին 40 օր արևի երես չի տեսնում մեր երկիրը»...

— Ինքը իհարկէ չի տեսնիլ, որովհետև կոյր է. ժպտեց Գալօի որդին—բայց դէհ, որ 40 օր չլինի, այս բոլորը—պտուղ, ցորեն, գարի... ի՞նչպէս կ'աճի... Դուք դրան մի լսէք,—դարձաւ նա մեզ—այսօր ի՞նչպէս երեւում է, քէֆը տեղը չի:

Այս բոլորը մի այնպիսի տարօրինակ հեգնախառն ձևով ասաց նա, որ նոր միայն սկսեցի ուշադրութեամբ զննել այդ երիտասարդին: Անհասկանալի էր, ծաղրո՞ւմ էր, թէ յիրաւի, դէմ խօսում վարժապետին:

Կռթնել էր սիւնին և կեցուածքի ու ժպիտների մէջ մի ինչ-որ, գիւղի համար անսովոր բան ունէր:

Դիւղացու նման էլ չէր: Հագել էր մաքուր և լաւ. նոյնիսկ օսլայած շապիկ, թէև առանց վզկապի:

Չնայելով որ ականարկը վարժապետին էր՝ աչքերի անկիւններում հաղիւն շմարուող հեգնական ժպտի ծաղքերով, սակայն յաճախ դառնում էր դէպի այսայն կողմ՝ հաւաքուող, կամ այսայն կողմից անցնող գիւղացիների, և սուր, հետախուզող, նրանց շարժումներին միտքն ըմբռնել կամեցողի ուշադրութեամբ՝ հետևում էր հրապարակի վրայ եղածներին:

Ուղեցի խօսեցնել նրան, ըմբռնելու համար այդ տիպարը:

— Լաւ խանութ ունիք, ասացի—իսկ առևտուրը ինչպէս:

—Իհ, արեց նա արհամարհութեամբ—եթէ այս գիւղացոյց նայէինք, մեր օրը օր չէր լինիլ:

Ու խոսափեց ինձ նայելուց:

—Պարոն Արշակը, նկատեց վարժապետը—առեւտուր ունի շատ գիւղերի հետ. գալիս են ճով են տանում և փոխարէնը իր ժամանակին իւղ, պանիր, ցորեն... Բացի դրանից, հայրը կարողութեան տէր է, ունի հողեր, զանազան եկամուտներ...

«Եկամուտ» բառը նա շեշտեց: Զգացի, բայց ձայն չհանցի. իսկ Արշակը ուսերը թօթուեց և առանց մի առարկութիւն անելու՝ ակնարկը դարձրեց մի կողմը:

Մինչ այդ՝ ծերունի ընկերս, որ անշարժ նստել և մանաւանդ տխուր խօսքեր լսել երբէք չէր սիրում, ելաւ, մօտ գնաց գիւղացիների և նրանց հետ խօսակցութեան բռնուեց:

Ահա այդ միջոցին էր, որ մի ձիաւոր, դուրս գալով եկեղեցու կողմի փողոցից, կանգ առաւ հրապարտակի վրայ:

Նրա երևոյթը անմիջապէս շարժում յառաջացրեց ամեն կողմ:

—Վայ, Ալեքսէյն է... ձայնեց իսկոյն Արշակը և մի քանի քայլ դուրս գնաց դէպի ձիաւորը:

Վարժապետն էլ ելաւ ու գիմաւորեց:

Եղողը սակայն անտառապահն էր հրացանը ուսին և փամփշտակալը կրծքի վրայ:

II

Իւրաքանչիւր պաշտօնեայ, լինի նոյնիսկ անտառի հասարակ պահապան—և եթէ կ'ուզէք այս վերջին տեսակի ստորին պաշտօնեաները մանաւանդ—կարեւոր անձնաւորութիւն է գիւղում: Պիտի գիւղացի լինել և կամ գիւղում ապրելով թափանցել գիւղացոյց ներքին կեանքի մէջ, ըմբռնելու թէ ի՞նչ մեծ նշանակութիւն

ունի մի այդպիսի պաշտօնեայի տխուր կամ ուրախ տրամադրութիւնը՝ գիւղացոց կեանքի համար։

Եւ գիւղացիք ամեն ջանք ի գործ են դնում միշտ ուրախ տրամադրութեան մէջ պահելու նրանց։

Այդ էր պատճառն ահա, որ հրապարակի վրայ կանգնած գիւղացիների մէջ իսկոյն մի շարժումն ընկաւ։ Դիմացի Սարօնց Թորոսի խանութից կաղնիկաղ դուրս նետուեց նախ մի կլորիկ—հաստիկ մարդ և վազեց դէպի ձիաւորը։ Այս կողմից էլ Գրիշօնց Մկրտիչը, ժպտալով դէմքին՝ ցցուեց իր խանութի շէմքին, իսկ վարժապետը ժպտուն, ձեռքը պարզած՝ դնաց մինչև ձիաւորի ասպանդակի առաջ։

Ձիուց իջնելուն պէս, անտառապահը շրջապատուեց։ Սարօնց Ջաւադը լայն ծիծաղով պարզեց նրան իր ձեռքը և հնչեղ ձայնով կանչեց ուսուսերէն.

—Ա՛յ բարեւ բեղ, Ալեքսէ՛յ, ի՛նչպէս եղաւ որ մեզ էլ յիշեցիր...

Մտերմական և սիրալիր դէմքեր ստացան ամենքը, օգնեցին իջնելու, մէկը անմիջապէս ձին տարաւ կապելու և բոլորը ուղղուեցին դէպի Գրիշօնց Մկրտչի խանութը։

—Է՛հ, գործ կայ, ասաց պահապանը—պրոտոկոլ (արձանագրութիւն) պիտի գրեմ։

—Ա՛յ, ա՛յ, ծիծաղեց վարժապետը—ի՛նչ է եղել, փնյոտ են գողացել էլի...

—Տօ, թո՛ղ է՛, մէկ. ձայնեց Ջաւադը—հլա մէկ դնանք մեզ մօտ զակուսկի անենք... Հը՞, Ալեքսէ՛յ, դը՛նանք, նոր արաղ ունիմ։

—Միւնոյն է, ժպտեց պահապանը—Մկրտիչն էլ կ'ունենայ։

—Ունիմ, իհարկէ, կանչեց Մկրտիչը—նոր գինի էլ ստացել եմ։

Յետոյ բոլորն էլ, վարժապետն ու անտառապահը ամենից առաջ՝ ժտան խանութ, մինչ կաղիկը պահ մի հեռացաւ, խանութը իր եղբօր որդուն պահ տալու։

—Աղան, ասաց նա իր խանութի առաջ կանգնող գիւղացոց—Բախշիենց Մուրադի համար եկած կը լինի. վազէք ասէք գերանները պարտկի, մինչև մենք սրա դուխը քիչ տաքացնենք...

Մնացի մենակ նստած խանութի առաջ և զարմացած՝ դիտում էի այդ ամենը. Բայց երկար չմնացի այդպէս, որովհետև քիչ յետոյ վարժապետը դուրս թռուաւ խանութից, եկաւ դէպի ինձ և ասաց.

—Համեցէք դուք էլ, մի քիչ կը խօսենք այնտեղ. եկողը մեր անտառապահն է:

Խանութի ետևում մի փոքրիկ սենեակ կար, ուր իսկոյն բոլորս էլ տեղ բռնեցինք մեծ—աղտոտ սեղանի առաջ: Վարժապետը մօտ գնաց Մկրտչին ու մի բան ասաց նրան և ահա քիչ յետոյ սեղանի վրայ երևաց նախ օղի, հաց ու պանիր, յետոյ խոշոր շշերով գինի: Ինձ ծանօթացրին անտառապահի հետ:

Գիւղի փայտ տուողն է. բացատրեց կամացուկ վարժապետը: Եթէ նրան չշոյէին, ո՞վ գիտէ, ամբողջ ձմեռը կարող էր առանց փայտի թողնել գիւղացոց: Այսինքն իհարկէ, տոմսակ ունեցողներին, նշանակած չափով թոյլ կը տար կտրելու, բայց փար բոլորը խօտոմսակ չունէին, և վերջապէս ճրտեղից գիւղացին կարողանար վճարելով ունենալ տախտակացու, գերան... ծախելու փայտ... Ապրել էր հարկաւոր, ուստի և պէտք էր շոյել, ուտեցնել խմեցնել, երբեմն էլ ափը շօշափել, խողեցնել...

Թէև դէպի գիւղացիք անտառապահը համարձակ, գրեթէ իշխանաբար էր վարւում, բայց ինձ հետ նա համեստաբար սկսեց: Ատամների միջով միջանի ուսսերէն բառեր դուրս թողեց և ձեռքը տարաւ օղիի բաժակին:

Օս էր. արտասանութիւնը և սոսկալի ռուսերէնն էլ այդ ցոյց տուաւ:

—Գիտէք, դարձաւ ինձ այդ ժամանակ վարժապետը, նախապէս պահանջելով լռութիւն սենեակի մէջ ե-

ղողներից—Մեր Ալեքսէյը, պարոն Երուանդ, մի շատ լաւ, ընկեր տղայ է. Թող ձեզ ծանօթացնեմ նրա հետ... վաղճւց նա մեր անտառների գլխաւոր պահապանն է (ОБЪЕДИТЕЛЬ), բայց դեռ ոչ մի վատութիւն չենք տեսել և յոյս ունենք, որ այս անգամ էլ չենք տեսնիլ նրանից...

Պահապանը ժպտեց և գլուխը ցնցեց. Թէև հայերէն էր խօսում վարժապետը, բայց նա հասկանում էր շատ լաւ:

—Ո՛չ, ներեցէք... շարունակեց վարժապետը—ինչո՞ւ ես ծիծաղում, Ալեքսէյ, սո՛ւտ եմ տսում... մինչև օրս դեռ ոչորի ոչ կացինն ես խլել, ոչ ցեպը (շղթան) և ոչ էլ մի էնպէս ֆլաս տուղ պրոտոկոլ (արձանագրութիւն) կազմել... Դուք ասէք, ո՞ւ խալխը, քիչ լաւութիւն էք տեսել այս մարդուց... որ մէկդ իր ուղածի չափ փայտը չի ունեցել, որ մէկիդ մերժել է էլ գերան, էլ խօրոստ *)... Այդպէս է, պարոն Երուանդ, ես չեմ ստում, Ալեքսէյը մեր բարեկամն է, խմենք առաջ մէկ նրա կենացը...

Ասաց և ձեռքի մեծ բաժակով օղին մի ումպով դատարկեց, ու երբ նստում էր՝ աւելացրեց ժպտելով.

—Անտառի մէջ, պարոն, այն եղևնիների կողքին մի սքանչելի տեղ խրճիթ ունի՝ որ բէֆդ դայ... Մի օր կը գնանք քէֆի, մի լաւ գառը կը տանենք... Այնպէս չէ, Ալեքսէյ:

—Համեցէք, ասաց պահապանը և նոյն կերպով պարպեց մեծ բաժակով օղին:

Սոսկացի երբ տեսայ, Թէ ինչպիսի՜ դիւրութեամբ ամենքը դատարկեցին Թէյի բաժակների մէջ կէսից աւելի տեղ բռնող օղին: Այն էլ ի՞նչ օղի: Երբ բերանս առի մի կում—կարծեցի Թէ կրակ էր, սպիւտ էր ամբողջովին:

Բանից դուրս եկաւ, որ ցորենի օղի էր այդ, գիւ-

*) Երկար ճիւղեր, որոնցից գիւղերում ցանկապատներ են շինում յաճախ:

դացոց պատրաստածը: «Դիժ հացի» օղի: Լեռնադաշտը բուսցնում էր ցորենի հետ խառն, ցորենանման ինչ որ կանաչ հատիկ: Նեղ տարին այդ հացից ուտում էին անգամ: Մի գիւղացի պատմեց ինձ, որ այդպիսի հացը «գոռացնում է»: Բայց իսկապէս՝ նա արեցնում էր աւելի վատ, քան ոգելից ըմպելիները: Ահա այդ իսկ հացից շինած օղին էր, որ այժմ այնքան առատութեամբ խմում էին գիւղացիները:

Գիւղում գինեւորեն չկար, ոչ: Առաջ եղել էր, բայց, որպէս վարժապետը բացատրեց, որովհետեւ շատ անկարգութիւնների, կռիւ և աղմուկի պատճառ էր դառնում, իր և քահանայի միջնորդութեամբ ու ջանքերով փակուեց:

— Իբր թէ շատ լաւ արեք, մէջ մտաւ մի գիւղացի — հիմի պակաս ենք խմում, պակաս ամեն կիրակի կըռւում, ծեծկւում, միմեանց հայհոյում:

Յիրաւի, աւելի վատ էր եղել: Ամենքն էլ խոստովանուեցին: Առաջ գոնէ մաքրած և թոյլ օղի էին խմում. իսկ այժմ... բայց գինեւորան փակուելը իր երկար պատմութիւնն ունէր:

— Մի հարցնիլ թէ ինչու է փակուել կամ ինչպէս, պարոն, յորդորեց ինձ մի գիւղացի — փակուելն իր աստուղը ունէր, օյիններ եղաւ որ...

Վարժապետը, որ լսում էր, օտմեց տեղիցը:

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ամեն բան չես պատմում, դուքե՞նա — ինչո՞ւ էք թողնում որ այս մարդիկը սխալ հասկանան... Ա՛յ, թողէք ես պատմեմ ճիշտը, ուսումնական մարդիկ են, թող դատեն...

Եւ վերաբերուն ու գլխարկը միշտ հագին, խմած երկու խոշոր բաժակ օղիից գլուխը տաքացած՝ ոտքի ելաւ մի ձեռքին հաց ու պանիր, միւսումը օղի և թեթեակի կակաղելով ասաց.

— Ա՛յ խալխը, դուք էլ լսեցէք...

Սենեակի մէջ դարձեալ տիբեց լուրթիւն. կարծում էին թէ վարժապետը մի նոր կենաց է առաջարկելու:

—Ըստեղ, խօսեց նա—էլի կրկնում են թէ մեր միկիտանի (գինետուն) փակուելը աստառ ունի, որ օյիններ եղան... Էս քանի մէկ, ակապէր. դուք ու ձեր Աստուածը, դուք չէիք որ, ձեզնից շատերը չէին որ, գիշերով եկան ինձ մօտ, խնդրեցին, ստիպեցին, պրիստաւին խնդրը գրեւ տուին թէ միկիտանը կուի ա քցում, զալմաղալ... Հը՞, սո՛ւտ եմ ասում...

—Ձէ, ճիշտ ա, ինչի՞ սուտ, ասաց մի գիւղացի—դէ էնա, տեսաք որ Սարօենց ձեռքն էր մնալու միկիտանը, ձեր ցեղը մէջ ընկաւ, խնդիր գրեցիք, դու էլ ուսումնարանը մէջ տեղ քցեցիր...

—Հլա տես, հլա տես... բարկութիւնից կարմրեց և ընդհատեց նրան վարժապետը—ըտէնց մի խօսալ, ւ Կարապետ... ինչի, ես վարժապետ եմ, թէ միկիտան չի... Իմ ինչիս էր պէտքը միկիտանը, ես ինձի՞ ինչ...

Փոքրիկ սենեակը հետզհետէ լցւում էր գիւղացիներով։ Մեծ մասը երիտասարդ, նոր սերունդն էր և բոլորն էլ, առանց ուէ բացառութեան՝ «կարտուղնեւրով», այլ և հագուստը փոքրիշատէ եւրոպական հագուստի նմանեցնելու յաւակնութեամբ։ Ով տեղ էր գտնում—նստում էր, ով չէ՝ կռթնում էր պատին, կամ պզգում մի անկիւնում։ Մի ինչ-որ կարճահասակ ծերունի էլ, որ իր սպիտակ մեծ մօրուքովը շատ նման էր հնամեայ նահապետի, զուարթ ծիծաղը դէմքին ներս խծկուեց, որոնեց տեղ, յետոյ մազլեց լուսամուտի պատուանդանի վրայ և խոշոր փափախը ծռած, երկար փայտը ծնօտին դէմ տուած՝ սկսեց զսել։

Ձնայելով որ լսում էի վարժապետի խօսքերը, բայց և զննում էի ներս մտնողներին։ Այլազան էր ամբօքը։ Կային նոյնիսկ շէկեր, կարմիր-հրաշէկ կարմիր մազերով երիտասարդն էլ իր դուլիսը գուրս էր ցցել երկարահասակ ու խոշոր ըթով Գրիշօենց Մկրտչի ետեւից և ինձ էր նայում։

Եւ այդ բոլորը տգեղ էր, խիստ տգեղ, դէմքերը գրեթէ թոււած ու դեղնած, չոր, վաղաժամ կնճիռնե-

րով լի, մեծ, այլանդակ քթեր, կոպիտ և յանդուգն գծեր: Աւելացրէք դրա վրայ և այն, որ շատ-շատերի հայեացքները արտայայտում էին քծնախառն աներեսութիւն: Միմեանց ակնարկներ անել, աչքով-ունքով շարժմունքներ, անասելի հայհոյանքները, իբր շատ սովորական բառեր, շարտել միմեանց, խօսքերը «համեմել» լկաի համեմատութիւններով, այլ և ճգնել անպատճառ, թէկուզ տափակ, սրախօսութիւններ անելու...

Հին սերնդի մէջ սակայն, նկատեցի քիչուշատ համակրելի դէմքեր: Եւ երբ ծերունի ընկերս էլ ներս մտնելով բերաւ իր հետ գիւղացիների նոր մի խումբ — երեւան եկան 5—6 ծերունիներ հին հազուստով բոլորն էլ, խոշոր փափախներ գլխներին: Ահա օրինակ, այդ վաթսունամեայ անձը, որ մօտեցաւ, ձեռքը պարզեց ինձ և դէմքի վրայ անկեղծ սիրալիրութեան ժպիտ՝ բարի գալուստ մաղթեց: Համակրելի էր նաև այդ միւս ծերունին, որ իր խոշոր թաթերի մէջ սեղմեց պարզած ձեռքս ու ասաց.

— Բարի լինի գալուստդ, պարոն:

— Շնորհակալութիւն:

— Մենք շատ ուրախացանք երբ լսեցինք որ ձեզ պէս կրթութեամբ մարդիկ ուղղում են մեր գիւղում ապրել: Եթէ ոչինչ էլ չանէք, ձեր այստեղ լինելն էլ մեզ օգուտ է. ասած է՝ որ հօտաւէտ մի հատ խնձորը թէկուզ, դնես կոշտ քարերի մէջ, հոտիցը նրանց էլ կը կպչի...

Պահ մի վախճապետը ստիպուեց ընդհատել իր խօսքը, ներս մտնողների բարեհալի վերջին սպասելով: Քայց երբ տեսաւ որ նոր եկողները խօսակցութեան նոր նիւթ մէջտեղ բերին, ձեռքի օղին մի ումպով և զայրացած կուլ տուաւ, հացը բերանն առաւ, մի բան մըռաւ մըռաց քթի տակին, նստեց և բաժակը դարձեալ լցրեց:

Այնքան անկեղծ ձևով ինձ հետ խօսող ծերունուն պատասխանել չյաջողուեց ինձ, որովհետև դարձեալ մի նոր խումբ ներս լցուեց:

—Պա՛, պա՛... էս ինչքան լցուել էք ըստեղ... լսուեց գռան միջից մի խոշոր ձայն և երևան եկաւ Սարօենց Թորոսի կաղիկ ու հաստիկ եղբայրը, համարձակ ճղեց բազմութիւնը, ձեռքը ինձ պարզեց ու ասաց.

—Խնդրեմ ծանօթանանք... Սարօեան Զաւադ:

Եւ հպարտութեամբ վիզը ցցեց ու գիւղացիներին նայեց: Կարծես ուղում էր ասել թէ՛ «հը՞, հնց է, կարծում էք չգիտեմ քաղաքացոց ձեւերը»:

—Լաւ ձայն ունի, քմծիծաղով դիտեց վարժապետը:

—Ինչի՛ չէ, ասաց կոկոզավիղ կաղլիկը—երգեր էլ գիտենք...

Ու ճգնեց նստել: Տեղ չկար, բայց սրան հրեց, նրան հրմշտեց և ճիշտ դիմացս, անտառապահի կողքին խժկուեց—տեղաւորուեց:

Գեր, լայն դէմքով և յանդուգն հայեացքով մի երիտասարդ էր այդ, որ միշտ բարձրաձայն, գրեթէ գոռալով էր խօսում. ճգնում էր ցոյց տալ, որ քաղաքում շատ է ապրել, քաղաքացիների դէմքը նրան անսովոր չէ, որ ինքը կռաւիտ և անտաշ գիւղացիներից շատ է բարձր, անփորձ ու վախկոտ չէ, այլ որ ոչոքից վախ չունենալով, կարող է միշտ բարձր էլ խօսել:

Հագել էր մեր նման, առանց մոռանալու մէջքի և վարտիքի այլադան կարկատանները. մի ինչոր տափակ և աղտոտ «կարտուղ» կոխած մինչև ականջները, մօրուքը խնամքով ածիլած, ընչացքի ծայրերը գոռողաբար դէպի վեր ուրրած... Որից վախ ունէր. օրէնք չգիտէր, ի՞նչ է, մարդ չէր տեսել, քաղաքացոց հետ չէր նստել—կանգնել: Եւ այդ՝ նա շեշտում էր միշտ, և որպէսզի գիւղացի անտաշները չմոռանային երբէք, կրկնում էր գոռալով ու ձեռքի կարճ փայտը ուժգնօրէն իջեցնում սեղանի վրայ...

Բայց, մտնելուն պէս, սկսեց անտառապահի հետ

խօսեիլ—Նո՛ւ մօյէ պոչտննիէ¹⁾։ Ալեքսի, խմենք, քէֆ անենք... ճշմարիտ է, հերթը եղբօրս է քէֆը սկսելու և հարբելու, բայց դէհ, ճնց կը լինի որ դու մեզ մօտ գաս և ես մի լաւ չհարբեմ... նալէ՛յ, տօ՛ւ պո՛ղնի նալէ՛յ...²⁾ Ադա, սարսաղ դարձաւ նա խանութպանին— ո՛ւր ես թողել էս անտաշները ներս լցուին... քաշուէք, քաշուէք, ի՛նչ կայ, մարդ չէք տեսել... գեղացի էք էէ... հէնց որ մի քաղաքացի էք տեսնում... տօ, քաղաքումը շաբաթներով ապրէք, մարդ տեսէք, որ ըդէնց քէզ զապրոսա³⁾ ներս չխծկուէք... եա թէ չէ՛ ադա, վեր կացէք մեր տունը գնանք. ստեղ սկի վոզդու(ս⁴⁾) էլ չկայ...

—Դէ լաւ, ձէ... ձէնդ կտրիր քիչ... կտրիր... կա-կաղեց վարժապետը կիսովին ելնելով և դատարկեց օղին—Թող ուրիշներն էլ խօսան...

Ու բոլորովին ելաւ Գինետան հարցը վերաւորել էր իրան։ Ուղեց նորից նոյն նիւթին դառնալ։

—Մօյէ պոչտննիէ՛... ինչո՛ւ չէ, ճշաց Ջաւադը—բայց ո՛ւր ես էդպէս շուտ կակղել, վարժապետ. այ, թող մէկն էլ մենք կոնծենք... ըսէնց... էս քու(թիլ)լան⁵⁾ լցրու, տօ... իմ հաշուին. Ալեքսէյը ողջ կենայ... էսօր էլ միս չեն մորթել որ մի խորոված էլ անենք...

—Է՛ն էի ասում. ուշք չդարձրեց նրան և սկսեց վարժապետը—չէ՛, ա՛ խալիսը... սպասեցէ՛ք... Կարապետը ասում էր որ միկիտանը կո... կողպել ենք, որովհետեւ...

—Դէ լաւ, նու, աստա՛ւ⁶⁾... ընդհատեց նրան անտառապահը—լաւ էք արել՝ կողպել էք. ի՛նչ է, էս պահան միկիտան ա...

—Ձէ, չէ, Ալեքսէյ, պասսո՛յ⁷⁾... գոչեց վարժապետը

¹⁾ Յարգանքներս։

²⁾ Լեցուր, լիքը լեցուր. ³⁾ Առանց հարցնելու. ⁴⁾ օդ. ⁵⁾ Շիշ. ⁶⁾ Թող. ⁷⁾ Սպասիր.—բոլորը ռուսերէն բառեր են աղաւղդած։

տը և թեւովը մեծ շարժում գործեց—ինչո՞ւ... թո՞ւ...թող
պարզուի, շատ են խօ...խօսում...

—Առան, կանչեց այն կողմից Հայր Աբրահամին նը-
մանող ծերունին կանացի սուր ձայնով—էս ի՞նչ ջհուդի
ժամ շինեցիք ըստեղ, ձեր տունը շինուի... կացէք, մէկ
մեր ղօնաղները խօսեն, քաղաքից են եկել, թաղա խա-
բարներ կ'իմանան...

—Հա՛... նո՛ւ... զիջաւ վարժապետը, որ արդէն
հարբել էր—լաւ, թող պարոնները խօսան... Հը՛մ,
ինչո՞ւ չէ, թաղա խա... խաբարներ... Համեցէք...

Ու ձեռքի բաժակը դարնելով անտառապահի բա-
ժակին, երկուսն էլ միմեանց ժպտելով՝ խմեցին:

Առհասարակ անտառապահը քիչ էր խօսում: Ըստ
երևոյթին՝ քաջուով էր մեղնից: Շուտով սակայն Զաւա-
դը դարձաւ դէպի նա և սկսեց ցած ձայնով մի բան
պատմել. վարժապետը ընկերիս հետ բռնուեց խօսակ-
ցութեան և այսպէս, խօսակցութիւնը ընդհանուրից՝
մասնաւորի դարձաւ:

—Դէ՛հ, պատմիր տեսներ, պարոն, դարձաւ ինձ
ծերունի երեսփոխը—պատմիր նոր բաներ... ականջ մի
անիլ շատ էդ մեր ջահիլների փեղկիցի խօսքերին. մի
քիչ շատ են քաղաքի երեսը տեսել...

III

Այդպէս էր որ սկսեց մեր ծանօթութիւնը դիւզա-
ցոց հետ, գինետան մէջ, օղիի և գինու շիշերի առաջ:
Պաշտօնապէս միայն Սարօենց Զաւադն էր, որ ձեռքը
պարզելով, քաղաքացու նման, իր անունն ու ազգանունն
էր տուել: Միւսները բոլորն էլ խօսակցութեան բռնուե-
ցին և ահա ամենքի հետ էլ ծանօթացանք:

Սկզբում հոգքի անունը չգիտէի: Եւ ի՞նչ հարկ իմա-
նալ: Կնճռոտ, չոր դէմքեր էին, որ միմեանցից սակաւ
էին զանազանում: Ամենքն էլ մեզ նայելիս՝ նախ մեր
չորերն էին զննում, ապա, խորին ուշադրութեամբ լը-

սում մեզ, դիտում մեր դէմքի գծերը, կարծես կամենալով իմանալ թէ ի՞նչ տեսակ մարդիկ էինք մենք։ Իսկ երբ բաւական լուռ քննել էին, կամաց-կամաց, խորամանկ, պտուտաւոր հարցութորձերով տեղեկանում էին թէ որտեղացիներ էինք, քաղաքում ի՞նչ գործերի տէր, այնտեղ սեփական տներ ունէինք, թէ վարձուորներ էինք, ամուսնացած, ընտանիքի տէր... և թէ ի՞նչ նշապատակով էինք գիւղ դալ ուզում—ամառանոց, քէֆի համար, թէ ուէ գործի ձեռնարկելու, շահ սպասելու... Եւ եթէ գործի ձեռնարկելու՝ ի՞նչ էինք մտադիր անելու, օրինակ, մեղունք ունենալ, կաղամբ ցանել, ծառ տնկել... բայց դրանք խօ բոլորն էլ գիտեն... Իսկ նոր, նոր բան... ուրիշ ոչինչ առայժմ։ Բայց չէ որ այդ բոլորը ոչ մի եկամուտ չէր բերիլ, մարդ դրանով միթէ կարող էր փող աշխատել... Մտադիր չէինք հարստանալ, փող շահել... Ձարմանք։ Ուրեմն ի՞նչու էինք ետ կել։ Գիւղի կեանքը ուսումնասիրելու, գիւղացոց օգտակար լինելու... ճիշտ էինք ասում, թէ ծիծաղում էինք իրենց վրայ... Երևի քէֆի համար էինք եկել... Իսկ եթէ ծառեր էինք ուզում տնկել, ուրեմն ի՞նչ հողի վրայ։ Ընկերութեամբ... ինչու չէ, որքան պիտի տնկէինք։ Հինգ-վեց հարիւր, իսկ յետոյ ծառերը հողատիրոջը կը մնար... Ո՞վ ասես որ իր հողը, պարտէզը չտար...

Եւ այսպէս, զգուշաւոր, մանուածապատ հարցութորձով՝ իմացան ամեն ինչ։ Իսկ մեր տուած միամիտ, պարզ և անկեղծ ճշտութեամբ, պատասխանների ժամանակ՝ դուք պիտի տեսնէիք թէ գիւղացոց մէջ ինչպիսի մնջկատակ էր տեղի ունենում։ Ակնարկներ միմեանց, ժպիտներ, այլև միամիտների իրենց ճանկերի մէջ ձըգողների սարդային արտայայտութիւններ։

Ու ինչ որ, մեր մտադրութիւնները գիտենալուց առաջ վատ էին խօսել օդի, հողի մասին, վարպետօրէն սկսեցին ետ առնել. այժմ գովում էին սև, բարերեր հողը, սքանչելի օդը, երկրի բեղմնաւորութիւնը...

Երկար չտևեց մասնաւոր խօսակցութիւնը։ Միմեանց սեղմելով մեր գլխի վրայ շրջան կազմող հետաքրքիրները միառմի ցրուեցին։ Գիտցել էին ինչ որ պէտք էր. մնում էր այժմ տեսնել թէ որպիսի՞ ձևերով կարելի էր ուստայնն ընկած ճանճերից օգտուել։ Պարզ է—երևի մտածում էին նրանք—անշուշտ ձանձրացած քաղաքից, փող ունին և եկել են ինչ-որ երազներ իրականացնելու... դուցէ և, ո՞վ գիտէ, նոր ձեռնարկութիւններ պիտի անեն և առայժմ ծածկում են... Յամեմենայն դէպս իրենց պէտք էր զգոյշ, աշալուրջ մնալ և որսը ձեռքից չփախցնել... Այն մէկը—ծերունին, միամիտ մարդ էր երևում. նրան խաղացնելն ու խաբելը դժուար չէր. իսկ այս միւսը դեռ լուռ էր, քիչ էր խօսում, բայց չար մարդ էր նկատւում...

Եւ այս բոլորը ես ոչ միայն միառմի կարդում էի նրանց դէմքերի վրայ, հասկանում էի վարմունքներից, այլև մէկ-մէկ էլ ականջիս էին հասնում հատուկորդատողութիւններ, նկատողութիւններ, որոնց դժուար չէր կցել և որոշ եզրակացութեան հասնել։

Ծերունի ընկերոջս անունը խոլոյն «պապաշա» դրին։ Անողը Զաւադն էր։ Համարձակ և շատ շուտով մտերմացաւ նրա հետ, միասին խմեցին, իրար ծիծաղելի պատմութիւններ արին։

Ու խմում էին։ Հարբել էին շատերը, իսկ մի ինչ-որ գլուխը կախ և քիթը միշտ կարմիր պարօն էլ—պարօն ասացի, որովհետեւ ճգնում էր նա այդպէս ցոյց տալու իրեն—անընդհատ գինի էր խմում, շիշեր դատարկում։

Երեսփոխը միայն նստած մնաց ինձ մօտ. միւսները հեռացան և խմբեր կազմեցին։

—Այդպէս... արեց ծերունին, մի վայրկեան լուռ խորհելուց յետոյ—ուզում էք դուք էլ մեզ նման մեր հողը մշակել... եթէ իմանամ որ քէֆի համար է, ամուր հէնց անցկացնելու—խօսք չունիմ. բայց, եթէ ուզում էք շահուել... Սահակենց Մանուկը ձեզ, օրի-

նակ, չի խօսել մեր հողի, մեր մարդկանց կամ օդի մասին...

—Խօսել է, ասացի ես—մարդիկը վատ չեն երևում, հողն էլ լաւ է թւում, իսկ օդը, ասում են, որ անձրեւային է։

—Անձրեւայինը իրան կարգին, բայց ասել է, որ մեր հողը առանց լաւ, շատ լաւ աղբելով՝ բան չի բուսցնիլ, որ անձեք կարծատեւ ամառը...

Բայց Զաւադը, որ երեւի աննկատելի՝ լսում էր մեզ, ականջը մեր կողմն էր, յանկարծ ընդհատեց ձերուհուն և դռնեց.

—Ինչի՞ ես էդպէս խօսում, ամի. ինչի, մեր հողի ի՞նչն ա... պակաս բան ա բուսցնում՝ որ բէջարեա *)... Բաս էսքան ծաղիկները, անտառը, ջուրը... ճիշտ չեմ ասում, պապաշա։

Ընկերս ծիծաղեց և ասաց.

—Դէ իհարկէ. մենք էլ խօ տեսնում ենք... Եւ վերջապէս ի՞նչ կայ, աղբ քիչ ունիք. ամբողջ գիւղը—ինքը միթէ՞ հէնց աղբի մէջ չի նստած...

Շատերը ծիծաղեցին, սրախօսողութիւն համարելով։ Զաւադը ամենից բարձր քրքրաց, մինչ մի գիւղացի մօտեցաւ ձերուհի խրատչին և ասաց.

—Ամի, բաղաքացոյ սիրտն ի՞նչի ես կտարում. իրենք խօ մեղանից լաւ գիտեն, թող տեսնեն, էլի։

—Բան չեմ ասում, ի՞նչ եմ ասում, շփոթուեց ձերուհին—եանի ասում էի, որ առաջուց իմանան...

—Էդ քո ի՞նչ բանն ա... կանչեց նրա վրայ Զաւադը—քո հողը լաւը չի, իմը շատ լաւն ա, իմը կը տամ։

—Հա, բա՛ս, մէկը քո հողն ա լաւ, մէկն էլ իմը։

—Դէ՛, դէ՛, ա՛նստա **) տեղը նստի, ձայնեց Զաւադը բարկութեամբ—մեր հողին վատ ասելը բերնիդ չի ընկել... լաւ էն ա, ամի, որ դու չխօսաս... իմ պա-

*) Որ կարողանաս, հասկանաս։

**) Անձայն

ալաշան—դարձաւ նա ընկերիս—ընկերից էլ ու մեզնից էլ լաւ գիտի... Աղբ էլ որ ուզենայ, ա՛յ, մեր տան առաջը մի սարի չափ կայ հինը, Էնքան տամ որ սաղ դաշտը ծածկի... Հ՞ը, սրան ի՛նչ կասես, պապաշա՛

Երեսփոխը լռեց, նայեց իրեն ուղղած զայրագին ակնարկներին, գլուխը ցնցեց, յետոյ կամացուկ ելաւ և դուրս գնաց։

Թէեւ լսում էի և կիսովին դէմքս անտառապահին էի դարձրել, բայց լաւ նկատեցի թէ ինչեր կատարուեցին այնուհետև լռութեամբ։

Մերունուն գիւղացիները մոմոռոցով ճանապարհ բացին, Զաւադը մի թունդ հայհոյանք շարտեց նրա ետևից կիսաձայն, յետոյ միջանի երիտասարդներ դուրս գնացին նրա ետևից, դուռը խնամքով փակեցին և լսեցի թէ ինչպէս գոռգոռում էին խանութի մէջ։

Ելայ և ուզեցի դուրս գնալ, սենեակի օդը ծանրացել էր և արբածների տեսքը զգուելի էր դառնում։ Բացի դրանից, հետաքրքիր էր թէ ի՛նչ էին ասում այնտեղ ծերունի երեսփոխին։ Բայց Զաւադը երևի ըմբռնեց մտադրութիւնս, որովհետև մէկէն պարզուեց դէպի ինձ մի բաժակ գինի ձեռքին և գոչեց.

—Ո՞ւր ես գնում, պարոն, հլա մէկ էս բաժակով խմիր պապաշայիս կենացը... Ձեռ խմում, չհաւանեցիր մեր գինուն... Դէ՛, ի՛նչ անե՛նք, մեր սարերում խաղող չի բուսնում... Հլա մէկ սպասիր, քեզ ասելիքներ ունիմ...

—Ասա, կանգ առի ես։

—Դու էդ ախմախի խօսքերին մի լսիլ, դու ջահիլ մարդ ես, գիտես որ մարդ երբ ծերանում ա, խելքը քիչ պակասում ա... համ էլ դու միքիչ ընէնց էլի...

Առանց ուշք դարձնելու խօսքերին, գիմեցի դէպի դուռը։ Ճշմարիտ է, այնտեղ կանգնածները ճանապարհ տուին ինձ, բայց ջանացին խօսակցութեան բռնել. մէկն էլ ինձնից առաջ դուրս նետուեց և երբ ես խանութ ելայ, այնտեղ կատարեալ լռութիւն էր տիրում, երեսփոխն էլ յանցանք դործածի ժպիտ դէմքին՝ ինձ նայեց։

Ձգացի, որ աւելորդ էր որևէ բառ արտասանել և դուրս գնացի խանութից, անցայ հրապարակն ու սկսեցի գէպի եկեղեցին ելնել մենակ։

Կամաց էի քայլում։ Բացի այն, որ տեսածներիցս ու լսածներիցս առաջացած անախորժ տպաւորութեան տակ՝ խորհում էի, այլ և զննում էի շուրջս։

Եկեղեցուց վեր, խճուղին ելնելու կէտում դիմացս դուրս եկաւ մի ինչ որ կոյր և նիհար ծերունի, որ շօշափելով ճանապարհը, զգուշութեամբ քայլեր գնելով՝ դիպն էր իջնում։

Երբ ոտնաձայնս լսեց, պահ մի կանգ առաւ։

— Բարև, ծերունի, ասացի ես։

Երեսիս նայեց իր բերրից զուրկ աչքերով, ձեռքի դաւազանը գէպի իրեն քաշեց և ասաց.

— Աստծու բարին... դու ո՞վ ես... Հա, չլինի՞ դու ես այն քաղաքից եկած մարդը։

— Ես եմ. իսկ դու աչքդ Մարտիրոսը խժ չես։

— Է՛հ, ի՛նչ աչքդ, քեզ մատաղ, երգ ասող ենք... ասած ունիմ—քօռ Մարտիրոսն էլ իրան աչքդ է կարծում, երգ է յօրինում, ձայնին լսեցէք...։

— Դա խօ Զիւանիի խօսքերն են, բարեկամ։

— Այո, նա «խեղճի աչեցէք» է ասել, եսէլ «ձայնին լսեցէք»... Ո՞ւր ես գնում էսպէս, հրամանքդ։

— Ոչինչ, ման եմ գալիս. իսկ դու այդ կոյր տեղովդ ո՞րտեղից ես գալիս։

— Էս վերևումը մի արտ ունենք, էնտեղ էի։ Ասի տեսնեմ ի՛նչպէս է բուսել։

— Տեսա՞ր, ժպտեցի ես։

Կռացայ ձեռք տուի, է՛հ, փառք իրեն, մի թզաշափ բարձրացել ա... աման գիժ ցորեն շատ է լինելու։

— Ի՞նչպէս իմացար։

— Իմացւում ա. դիժի տերևը փայլուն, ընէնց փափուկ ա ըլում... Ըստեղ կանգնելը լաւ չի, պարոն, թէ կ'ուզես իջնենք ժամի մօտ, ընտեղ գերեզմանաքարեր կայ, նստենք քիչ խօսանք. ես թէ չէ՝ համեցէք մեր

տուն գնանք, միասին ճաշենք... ես ուզում էի մէկ քեզ հետ խօսալ...

—Չէ, տուն գնալը թող մնայ, բայց իջնենք եկեղեցու մօտ:

Կոյրը փայտը պարզեց և բայլել սկսեց:

—Թող թեղ բռնեմ և տանեմ քեզ. մօտեցայ նրան:

—Հա... շնորհակալ եմ, բռնիր...

Եւ երբ թեկիցը բռնել քայլում էինք, ձեռքովը բռնեց մի ձեռքս ու ասաց.

—Թող մէկ հլա ձեռքդ շօշափեմ... ես մարդու ճանաչում եմ իրա ձեռքիցը... տեսնեմ... Հա, երևում ա որ պիսէր¹⁾ ես եղել...

—Ի՞նչպէս իմացար:

—Իմացայ էլի... Այ, ա՛յ ձեռքիդ միջամատը—գրիչը խօ նրանով ես բռնում—ծայրի վրայ կաշին կոշտացել ա... ամա չար բնութեան տէր մարդ էլ ես երեւում... ընէնց էլի, հեշտ բարկացող...

—Դեմ ինչպէս իմացար...

—Ինչի... ես խօ միշտ կոյր չեմ եղել... է՛հ, Աստուած բալքի պատժեց ինձ, ո՛վ ա իմանում. առաջ ես էլ աչքեր ունէի, սեւ սպիտակից ջոկում էի, գրում էի —կարդում... Այ, նրանից իմացայ, որ գրելիս գրիչը պինդ, շատ պինդ ես հուպ տալիս, ընտուր էլ կաշին քար ա կտրել...

—Յետո՞յ, հուպ տալը միթէ միայն չար մարդը կարող է:

—Չէ, բայց ընէնց, թո՛ւնդ ես գրելու ժամանակը, էլի... Հ՞ը, Աստուածդ սիրես, դու քաղաքումը ի՞նչ գործի էիր:

—Վարժապետի նման բան:

—Հա... լաւ բաս, ամառս եկել ես մեր գիւղը անցկացնես, էլի... Չհասնէք հալա... Հա, համա հրէս

¹⁾ Գրագիր:

Ժամի կողքի մեծ քարը... Այ, գնանք դէնը, էն միւս կողքին...

— Յարէթ աղայի գերեզմանի մօտ...

— Հա, նրանից քիչ հեռու... Գիտե՞ս, էդ Յարէթ աղան իմ ախպէրն էր... օղորմի հոգուն...

Յիշեցի Սահակեանի՝ պատմածը և լուռ մնացի։ Ապա, երբ տեղաւորել էի ծերունուն ապառաժի մի կտորի վրայ, որ երևի իբր գերեզմանաքար նետուած էր այդտեղ, ինքս էլ նստեցի կողքին։

— Թէ ծխում ես՝ ծխիր, ասաց կոյրը— ես բռնօթի *) եմ քաշում։

Ասաց, երկար մուշտակի քղանցքը ետ տուեց ու արխալուղի գրպանից հանեց թախտոտի փոքրիկ տուփը, միջանի արծաթէ կտորներով պատած գօտիի միջի կարմիր թաշկինակով նախ քիթը մաքրեց, յետոյ փռլին լցրեց թածակերի մէջ, աչքերը սևեռեց հեռուն ու ասաց.

— Հէյ դիտի հայ, աշխարհ... որ աչքերս սաղ լինէր, ես կը թողնայի որ մենակ ման դաս գեղումը, գեղի շների հետ կռիւ տաս... ես թէ չէ՝ ըստեղ կը նրստէինք և ոչ թէ էն մեր սիրուն ձորագլուխներումը, չուռան ջրի, հով ծառերի տակ, էն լաւ-լաւ ծաղիկների մէջ... Ախ, ախ, պարոն վարժապետ, շատ, շատ կարօտել եմ մեր սարերին, մեր անտառին ու ձորերին. մէկ էլ տեսնէի, մի կ'ընչտ, աչքով վայելէի ու յետոյ մեռնէի ..

IV

Պահ մի երկուսս էլ լուռ մնացինք։ Մերունու անձ-կութիւնը յուզեց ինձ։ Նայեցի դէմքին։ Բերրից զուրկ աչքերը լցուել էին արցունքով և դէմքը կնճռոտուել։

Մատներով հուպ տուած քթախոտի կէսը նա դար-

*) Բթախոտ։

ձեալ ներս կոխեց ըթածակերի մէջ, լեցուած արցունքը դատարկեց թաշկինակով, յետոյ, երևի աւելի սովորութիւնից՝ քան ցրտից - ծածկեց մուշտակի քղանցքով ծնկները և ասաց.

— Ես միշտ խօսայտէս չէի... Ես էլ մի ժամանակ շօշաղ տղամարդ՝ չափիփում էի մեր անտառները. դորձը վախենում էր ինձնից .. իսկ այժմ, ի՞նչ եմ ես... մի ուրուական, որ պտտում եմ գիւղում և սրտիս նեղութիւնից, բարկութիւնից՝ երգեր երգում.—

Է՛հ, կոյր երգիչ, տխուր ստուեր անցեալի,

Դու մեզ երբէք զուարթ երգեր չես տալի.

Օրը խաւար քեզ համար, արեւն անխալ քեզ համար.

Շատ ապրեցիր—այս աշխարհ թող, հալուի...

— Քո դրածն է, հարցրի ես:

— Ի՛մ... Այսպէս շատերը ունիմ. ասում եմ՝ գրում են... Է՛հ ի՞նչ անեմ, տգէտ մարդ եմ, երգերս էլ տգէտ, անտաշ՝ ինձ նման... Է՛հ, քիչ-միչ կարդացել եմ, լոյս դառնայ Սարգիս վարդապետի հոգին—նա է ինձ դաս տուել:

— Վաղո՞ւց է որ կոյր ես:

— Տասը տարուց աւելի... Զիւռց ընկայ, յետոյ երկար հիւանդ պառկեցի և երբ ոտքի ելայ—կոյր էի... Է՛հ, փառք իրեն, Նրա կամքը հալըաթ այդպէս էր... Դէհ, բայց, հերիք է իմ մասին. մի քիչ էլ դու ասա... Եկել էք գիւղը, լսել եմ, ուզում էք ըստեղ ապրել... Վարժապետը պատմեց... Գիտե՞ս, եղբօրս որդին է:

— Այդ ի՞նչ շատ ազգականներ ունիս:

— Գիւղի կէսից աւելին... Եթէ եղբայր եմք: Գալօն էլ իմ եղբայրն է, անիծուի նա:

— Այն հարուստ խանութատէրը:

— Այո՛... Էդ ջաղացի առուն խօս գիտե՞ս—դուքաններինցը ցած. ընտելից դէնը համարեա Կիրակոսենց ցեղն է, դէսը՝ Սարօենց ցեղը:

— Այդ Զաւադի ցեղը:

— Հա՛. ծանօթացմոր .. Խմող, լիրբ տղայ է. քաղա-

քի, միկիտանների որդի... Ասենք մեծ եղբայրն էլ մի բան չի. այ, նրանց հէրն էր լաւ մարդ. աղքատանէր, բարի... Էդ ինչից ա, վարժապետ, դու կը գիտենաս — որ լաւ հօր տղան էլ է փիւս դուրս գալիս...

— Ժառանգութեան օրէնքը դեռ լաւ չէ ուսումնասիրուած. ո՞վ գիտէ. չըջանը, գոյութեան կռուի միջաւայրը...

Հը՛մ, արեց ծերունին, որ աշճանացած՝ լսում էր ինձ — չնեղանաս, վարժապետ, բայց ասածներդ գլխու՝ մըս չմտան. մէկ էլ ասե՛ս...

Նոր ուշքի եկայ, որ յիրաւի, ծերունին ոչինչ չպիտի հասկացած լինէր ասածներիցս։ Միծաղս եկաւ։

— Ոչինչ, ոչինչ... ասացի—ներիր որ մի քիչ խորթին խօսեցի... ուղում էի ասել թէ մարդս հնց կրթութի, ինչ մարդկանց հետ որ նստի—կանգնի, նրանց բնութիւնն էլ կը ստանայ։

— Էդ մէկը ճիշտ ասացիր... Զաւաղը մեր ապականուած գիւղաքաղաքումն է մեծացել, մեծ եղբայրն էլ այնքան խման-հարճանների հետ ունեցածը ծախուց, որ ըտէնց խարաք էլաւ, գնաց... Հմի էլ, հրէ՛ն, բեօխվի օգնական ա. աչքովդ պիտի տեսնաս թէ հնց ա պոկուած գիւղացոց, հնց ա գաղանի պէս փէտը քաշում սրահնրա վրայ...

— Իսկ ձեր ցեղը։

— Մեր մէջ էլ կան փսերը, ես խօ մեր ցեղը չեմ գովում... Ա՛յ, մէկը հէնց էդ Գա՛լօն... Գիտե՛ս ինչս ա. եղբայրս ա. բայց շնից փխն ա... Էս ա տաս տարուց աւելի, մեզ հետ խռով ա, թէ ի՛նչ—նրան չե՛ս օգուտ տալիս... Ախր հնց տամ. մի անգամ յիմարացայ՝ փող պարտք առի—հինգ տարի քերթեց կաշիս... Բայց էլի մեր ցեղի մէջ մա՛րդիկ կան. Սարօհնց ցեղը։

— Հա՛, միջահատեցի ես—լսել եմ, գիւղը երկու ցեղի է բաժանուած և երկուսն էլ իրար միասում են... Լաւ չէ այդ. հայկական այդ աղտոտ յատկութիւնը զըզ-

ուեցրեց: Ախր ի՞նչ ունիք իրար հետ, միթէ չէք կարող հաշտ, գոնէ առանց իրար փռասելու ապրել:

—Հը՛մ... արեց նորից ծերունին—Երեւում ա՛ որ նրանք արդէն իրանց կողմն են քաշել... բայց տես վարժապետ, կը փորձես՝ կը տեսնաս. նրանց հետ գործ որ բռնես կը փոշմանես... Թէ՛ նրանց հողը՝ հող չի, Թէ՛ մարդիկը՝ մարդիկ չեն:

—Լաւ, լաւ, Թո՛ղ բամբասանքը .. Հաւատացած կացիր, որ մեզ խաբել կամեցողը կը զղջայ... Ես լաւի հետ լաւ եմ, վատի հետ՝ կրկնապատիկ վատ:

—Ապրես, կարգն էլ հէնց էդ ա... բայց, քեզ համար եմ ասում, լաւ կը լինի որ առուի է՛ն զրաղի հողերն էլ մէկ տեսնես:

—Այդ Թո՛ղ, ինձ այն ասա, Թէ ինչո՞ւ ձեր գիւղացիք այդքան խմում են և բոլորն էլ կարծես խօսք մէկ են արել, որ մեզ միշտ խաբուած պահեն... Մենք խօ իրենց փրսս տալու չենք եկել .. Քիչ առաջ, դուքանում երեսփոխը ուղեց գիւղի մասին մի քիչ ճիշտ բաներ ասի մեզ—քիչ մնաց կտրտէին խեղճին:

Ծերունին գլուխը կախ՝ մնաց մի րոպէ, յետոյ նորից ինձ նայեց իր աչքերով, բռնեց ձեռքս, սեղմեց ու ասաց.

—Ա՛խ, քեզ մատաղ, պարոն եղբայր, ինչո՞ւ ես իզուր եկել՝ չցաւած գլուխդ աւետարանի տակ դնում... Մեր ջահիլների հետ, Աստուած ազատի, գործդ լաւ բռնիր հա՛... էլ առաջուան սերունդը չի մնացել, ոչ... զալբու (Թիւն *), սո՛ւտ, ինչ ասես՝ քաղաքիցը լցուել է մեր կողմը... Ա՛խ, երկաթուղին, այդ անխճուած մաշինը բերեց բոլորը... Մեր ջահիլները քաղաք չա՛տ տեսան, շատ .. լսիր քեզ ինչ կ'ասեմ... Ես կոյր եմ, չէ՛. լաւ, որ ծարաւ լինեմ և ուղենամ բուն աղբիւրը գտնել, Թէ ցոյց տուող չլինի՝ կը գտնեմ... Ո՛չ իհարկէ, ստիպուած պիտի կեղտոտ ջրիցը խմեմ... չեմ էլ տեսնում ախր, որ

*) Խաբեբայութիւն:

նա կեղտոտ է... խմում եմ, խմում՝ մինչև ծարաւս կտրի... Դէ՛, խմածս էլ ամենից շատ՝ կեղտ կը լինի, որովհետեւ կեղտը միշտ ջրի երեսին է կանգնում, միշտ աւելի շուտ է մարդուս բերնին մօտենում... Ըտէնց էլ մեր հիմիկուան սերունդը, հէնց որ քաղաք են ընկնում, ճանապարհը, աղբիւրի ճանապարհը ցոյց տուող չկայ — նրանք էլ ծարաւ, ինչ կեղտոտ ջուր ասես՝ խմում են... Ա՛յ հէնց վրաները որ նայես — կը հասկանաս: Խօ տեսել ես ինչպէս են հագնւում, իրենց հայրերը հլա փափախով, արխալուղով են, իրենք մէկ էլ տեսար՝ բինջակ, կարտուզ, ճռճռան կօշիկ, ձեռքին փէտ, մատանի... Ըտէնց էլ ամեն բանը, ինչ որ հայրերն են տալիս՝ չեն վերցնում. ծարաւ են՝ քաղաքի կեղտոտ ջրերիցն են խմում. էն անիծուած տեղումը մէկ մարդ էլա չկայ՝ որ մեր տղերանցը ձեռքիցը բռնի՝ տանի բուն աղբիւրի մաքուր ջրին...

— Այդ ձեր հայրերիդ պարտքն է. ինչու չէք կըրթում, լաւ կողմը ուղղում նրանց:

— Հը՛մ... ուղղել, սովորեցնել... Տօ հիմիկուան աշխարհը այլ է, այլ. հիմիկուան որդիքը ո՛չ իրենց հօրն են մարդատեղ դնում, ոչ էլ թողնում որ նրանք մի խօսք ասեն: Հրէն, երէկ երեկոյ չէր, որ լսում էի թէ ինչպէս եղբօրս որդին իր հօրը վրայ գողում էր թէ՛ զինչ ես հաջում քեաֆտառ շան պէս, դարաչի կտրել գլխիս...

Ի՞նչ առարկէի, չէ՞ որ ինքս էլ յաճախ տեսել էի, թէ ինչպէս որդին գողում է հօրը վրայ և հայրը խեղճ ու կրակ՝ արտասուքի է դիմել՝ իրեն մխիթարելու համար:

— Բնա... շարունակեց ծերունին — էդպէս էն, էդպէս... բայց ա՛յ, բան չեմ ասիլ, եթէ որդիս արժանիք, ինձնից աւելի կատարելութիւն ունենայ և ինձ հրամայի սուս կենալ... Ուրախ էլ կը լինիմ: Գլուխս նրա ոտի տակին կը դնեմ — բայց մէկ իմանամ է՛, որ նա ինձնից լաւն է, խելօք, կատարեալ... Աշխարհս էլ

հէնց առաջ չի երթալ, թէ որդին՝ հօր վրայ կատարեալ չի... Ըտէնց չի:

— Այդպէս է:

— Շատ ապրեա... ես միշտ մտածել եմ, որ կատարեալ ուսումը մարդուս լաւացնում ա, համա կիսատը՝ լրջացնում:

— Ճիշտ է:

— Ա՛յ, մի երգ էլ ունիմ ասած դրա վրայ.

Լաւ կարգալը, որդեակ սիրուն

Կը լինի տանդ մեծ սիւն,

Կը տայ քեզ համեստութիւն:

Կիսատ կարգալը, որդեակ անպէտք,

Ձի թողնիլ ոչ մի լաւ հետք,

Կը դարձնի քեզ լիրբ անտուն...

— Լաւ չեմ ասել... Յետոյ աւելացնում եմ թէ՝

Աւելի լաւ է մնալ տգէտ,

Քան ուսանիլ կիսատ, անպէտք:

— Դու երեւի շատ այդպիսի գրուածքներ կ'ունենաս:

— Ունիմ: Բոլորը գրել եմ տուել մի տետրակում...

Հիմի ճաշի ժամանակ է, թէ արժան կը համարես, վեր կաց գնանք մեր տուն, համ կը ճաշենք, համ էլ կասեմ քեզ բոլորը:

Ու ոտքի ելաւ: Լռութեամբ թեք բռնեցի և սկսեցիք իջնել դէպի հրապարակը, որից յետոյ էր ջրաղացի առուն:

Կոյրի յաճախ իմաստուն խօսակցութիւնը հաճոյք էր պատճառում ինձ: Երևում էր, որ մարդը աշխարհ էր տեսել, այլև իր 10 տարուայ կուրուլթեան ընթացքում, ինքնամփոփ խորհրդածութիւններով հասել էր այն ամենին, ինչ որ ժողովրդի իմաստութիւնն է արտադրում:

Ճանապարհին նա քիչ խօսեց: Հրապարակից անցնելիս, նկատեցի թէ ինչպէս գիւղացիք հետաքրքրու-

Թեամբ մեզ էին դիտում, ակնարկներ անում միմեանց
և ժպտում:

Երբ անցնում էինք Գալօի խանութի առջևից, որ-
դին, որ նստել էլ նստարանի վրայ, հեզնող ժպտով
մեզ նայեց:

— Ընկերա դեռ այնտեղ է, հարց տուի նրան, գի-
նետանը ակնարկելով:

— Ո՛չ, ասաց նա— նոր դուրս եկան խմբովին և
վարժապետի մօտ— այդ կողմը գնացին:

Կոյրը, քիչ անցնելուց յետոյ, Թեքուեց դէպի ինձ
և ցած ձայնով ասաց.

— Հիմի մինչև երեկոյ կը լակեն, յետոյ կը սկսեն
կռիւ, զալմաղալ... ափսոս ընկերդ:

— Կ'ուղարկենք, կը կանչենք նրան:

— Հա, Թող գայ. ի՞նչ նրանց ընկերն է: Մենք էլ
օղի, գինի ունենք ճաշին, բայց դէ՛հ, քանի ես ողջ եմ,
իմ տունը հարբեցողի երես չի տեսնիլ...

Հարբեցողը ոնց Թէ մի խող աղտատ,

Յեխի մէջ Թաթախում է ձեռք ու ոտք.

Դնչովը լկատում ա ցեխը

Գլխի տեղակ դրճւին ա դառնում տրեխը:

— Այդ էլ քօնն է:

— Իմն է. ես ուրիշի գրածները չեմ ասում: Լսիր
մնացածը... Առուն հասանք... Դէ լաւ, ջաղացի տակն
ա կարմունջը, բայց նեղ ա, դու անցիր. հիմիկանց դէ-
նը ես մենակ էլ կարամ գնալ. սովոր եմ... Դու լսիր
մնացածը.—

Թէ ուզենայ մի խօսք ասել,

Կ'ասես իշի ձէնն ես լսել.

Վայ Թէ քէֆին ես կպել...

Բերնի ցեխը վրադ շուռ կը տայ:

— Այդ տողը չեղաւ, բարեկամ, ժպտեցի ես.

— Հա, գիտեմ... Արտիցը գալիս ուրիշն էի մտա-
ծում գտնել, բայց դու ռաստ եկար... մնաս չունի,

գիշերս պառկելիս կը գտնեմ... Հիմի լսիր վերջին կտորն էլ.

Հարբեցողը ոչ տուն ունի, ոչ ընտանիք.—

Որտեղ գինի—ընտեղ նրան հարսանիք:

Մարտիրոսը, ճիշտ է, գինի խմել էլ գիտէ,

Բայց չի կորցնում մարդկային իսկ արժանիք...

V

Հաղիւ անցել էինք առուից և պտոյտ էինք գործում ինչ որ քարակոյտերի առջևից, որ ոչ-շատ հեռու լսուող մի աղմուկ՝ կանգ առնել տուաւ կոյրին:

—ԲՕ... կանչեց նա վախեցած—կռիւ ա. կասես մեր տան կողմերումն ըլի, մեր տղերանց ձէնն ա...

—Ձեր տունը այդքան մօտ է:

—ՀՎ. էս երեցողը աղբօրս—Յաբէթինն ա, յետոյ մերը... Հլա մէկ շուտ-շուտ դնանք:

Մտատանջ ու վախեցած՝ ծերունին թէև խփւում էր պատերին, գայթում էր յաճախ, բայց չտապով առաջ քայլեց:

Քիչ յետոյ կանգ էինք առնում մի երկյարկ շինութեան առաջ, որի մօտից, դէպի վտակն էր փուլում ընդարձակ, ծառազարդ և սիրուն պարտէզների մի շարք: Յիրաւի, ծերունին իրաւունք ունէր, առուի այս կողմերի հողերը շատ աւելի լաւ ու բեղմնաւոր էին երևում:

Այդպէս էլ էր: Սարոյենց ցեղի բռնած կողմը, հրապարակից սկսած դէպի վեր՝ տարօրինակ կերպով տները զուրկ էին պարտէզներից, մինչ այս կողմը լիքն էր ծառաստաններով ու ջրերով:

Բայց երկար չկարողացայ շուրջս զննելով զբաղուել, որովհետև կոյրի տան առաջ տեղի էր ունենում մի այլանդակ տեսարան:

Խանութի ետևում խմող—արբեցողների խումբն էր ամբողջովին այնտեղ և դեռ մի նոր դէմք էլ աւելի:

10—15 հոգի, բոլորն էլ արբած, երերուն, աղմկալից խօսող, միմեանց չհասկացող—ժողովուել էին ինչ որ գերանների կոյտի առաջ և աղմկում, կանչւում էին:

Անտառապահը, վարժապետը, նոր դէմքը—որ, ինչպէս տեղեկացայ, Զաւադի եղբայր տանուտէրն էր — խառնուել էին իրար: Անտառապահի դէմը կտրել էր վարժապետը և ճգնում էր համողել նրան, իսկ Զաւադի եղբայրը կանչում էր.

— Ինչի, խնայէր, փէտ են դողացել, թող պրատակօլ շինուի... Ռը էք ողջ գիւղը ձեր կրակովը էրում...

— Դուտա՛ւ, Ալէքսէյ, նո՛ւ... համողում էր ուսուցիչը:

— Ինչո՞ւ գողացած. գողում էր մի երիտասարդ, որ կոյրի որդին էր—էս փէտերը ես առել եմ, առել...

— Ատուած գլխիդ քնոր գցի, Գրիգոր, ձայնում էր մի պառաւ էլ հեռուից—տո՛ւնդ գլխիդ ընկնի, բոս մինակ մեզ տեսար...

Միւս գիւղացիք շրջապատել էին, իսկ Զաւադը, չարամիտ քրքիշը բերնին, ընկերիս մի կողմն էր քաշել և ինչ որ բան էր բացատրում տաքութեամբ:

Շրջակայ տանիքներից, փողոցի անկիւններից, Գաւօի պատշգամբի լուսամուտից՝ դուրս էին ցցուել գլուխներ, կին, մանուկ, տղամարդ՝ կիտուել էին ամեն կողմ:

Եւ ամբողջ այդ աղմկող խումբը այնքան հարբած էր, որ իրար վրայ էր ընկնում, առանց միմեանց լսելու գողգողում, վիճում:

— Սա ինչ ա, տո՛ւ... առաջ քայլեց կոյրը բարձրաձայն կանչելով—Յակոբ, այ տղայ, Արա՛մ, դա ինչ ա, ի՛նչ ա եղել...

Ամուսնուն տեսնելով, ճչացող պառաւը մօտ վազեց, բռնեց թևիցն ու ասաց.

— Ի՞նչ պիտի լինի, տնա՛շէնի մարդ. հրէ՛ն, Սարօ՛ենք մատնել են, պահապանն էլ եկել՝ պրատակօլ ա գրում...

— Ո՞նց թէ պրատակօլ, ինչի...

— Փէտերի համար... էն նոր բերած տախտակա-

ցունների... ասում ա՛ դողացել էք, ծածուկ բերել. ես 10 մանէթ կը տաք, ես թէ չէ՝ փէտերն էլ տանում եմ ու ձեզ էլ դատաստանի քաշ տալիս...

—Բ՛ճ... բա ըտէնց բան կ'ըլլի, արեց կոյրը—Ի՛նչի, մենակ մերը տեսաւ... ես էդ օձ Գրիգորի հօրը... տօ մէկ դէնը կացէք տենամ... Ո՛ւր ա արէշչիկը, վարժապետն ուր ա...

Ասաց, հրեց իր դէմը կեցողներին ու քայլեց դէպի գերանների կողմը, որի տեղը նա լաւ դիտէր և դուշակում էր թէ նրա շուրջը պիտի կենտրոնացած լինէին աղմկողները:

—Հա, հրէս եկաւ Մարտիրոսը-ինքը, նկատեց տանուտիրոջ օգնականը—հլա մէկ արի, Մարտիրոս, էս ո՛ւր ա քո տղէն մէշիցը ծառեր գողացել բերել:

- Ադա ինչ ես հաջում, ճչաց նրա վրայ կոյրը—հնց թէ գողացել... մէկ զնանք քո տունը, տեսնե՞ք դու ես մէշէն՝ (անտառը) դարտկել-բերել, թէ՛ մենք... ո՛ւր ա արէշչիկը:

—Ըստեղ եմ, յառաջացաւ դէպի նա երերուելով անտառապահը—դու... էս փէտը պրօտօկօլ, տասը մանէթ...

—Ո՛նց, տասը մանէթ... տօ ես քեզ նման հարբանին տասը սիլլա (ապտակ) կը տամ որ քիչ խմես... Ի՛նչի, բիլէթ չունիմ, փէտ բերելու ինձ իրաւունք չկայ...

—Ունես... էս փէտը... գողացած ա. ես... ես կտրել էի Սարօնց համար... ը՛ր՛մ... եանի ինձ համար...

—Տօ ի՛նչ ես դուս տալի. լաւ տեսել ես փէտը, թէ էս խէզ քեօխվին ես ականջ դնում. ես թէ չէ փոփոք ա պակասել ու մարդ չգտնի գեղումը...

—Ադա քօռ, քօռ... մէջ ընկաւ տանուտէրի օգնականը, մի լիւրը ծիծաղ դէմքին—դու որ չես տեսնում գերանները, մենք չե՞նք տեսնում... էլ ո՛ւր ես ուշուցի (հայհոյանք) տանում բանը... էն ա, առա որ գողացել-բերել էք, հանիր մի ոսկի կոխիւր ձեռքը, փէտն էլ ես

տուր տանենք՝ պրծնի-գնայ էլի... ուր ես կրակը մեծացնում...

—Տօ չօռ ու ցաւ կը տամ... կը տամ որ տանէք...

Վարժապետը, որի աչքերը փոքրացել, բայց ճշգնում էր զսպել իրեն և տեղն ու տեղը կանգնած՝ օրօրում էր, շրթունքները պրկում, ձեռքի փայլը ամուր կոխում գետնին, ճակատը կնճռում և աշխատում էր խիստ կերպարանք ստանալ—փորձեց միջամտել:

Եւ երբ կայրը, տանուտէրի օգնականն ու անտառապահը՝ գրեթէ երես-երեսի մօտեցրած, ոտների վրայ լառաած, երեք աքաղաղների պէս ճշում էին, նա ձեռքը 3—4 անգամ թափահարեց, գահավիժմամբ առաջ նետուեց, երկու թևերովը լայն շարժում գործելով ետ մղեց շրջապատողներին, մտաւ աքաղաղների մէջ տեղ, ուժգին հրումով հեռացրեց նրանց միմեանցից ու գոչեց.

—Եաւաշ... եաւաշ ստում եմ էէ... եաւաշ ես էլ ասեմ... Դհւ, Ալէքսէյ, պաշտօն (կորիք)... հեռու գնա... Ըտէնց՝ Դհւ էլ քեօխովա, ռէխդ քեզ քաշիր ու եալլա, դէնը... Ըտէնց... Հիմի դհւ, ամի, ինձ լսիր...

—Ինչի՞ «եալլա դէնը» ձայնեց ոտների վրայ ցցուելով քեօխովան—եանի ուղում էք որ ցէպս *) կախնմ... եա... եա թէ չէ... Ադա ուր ա գլխի... Շան որդի Սահակ, էդ ուր ես կորել...

—Տօ սուս էէ... սուս մէկ, կանչեց նրա վրայ վարժապետն ու ոտները լայն-լայն դնելով՝ ճգնեց հաւասարակշռութիւն ստանալ՝ չօրօրուելու համար: Յետոյ, կուրծքը ցցեց, գլխարկը պինդ կոխեց գլխին, դէմքը կնճռեց ու ասաց.

—Ո՛ւր ա Զաւադը... Հն, ըստեղ ես... Լաւ, մյ ամի, խօ տեսնում ես էդ շան որդի կաղին... խօ տեսնում ես... Լաւ նայիր... չես տեսնում, ի՞նչ ա, աչք չունես... Թիւ ես դրա... էս ամէնը դրա բանն ա... էս խեղճ աբէշիկը սկի էլ չէր իմանում, որ ձեր Արամը

*) Գիւղապետական նշանը, շղթան:

փէտ ա բերել. դեղն էր եկել որ Բախչիենց Մուրադի
գողացած փէտերը բռնիւ Դէ, Զաւադի բարեկամն ա
ախր, խօ գիտես... Հը՛մ, ինչ ա, որ նրանք մոռանայ,
սրան շուռ տուաւ դէսը... Ամա, բայց որ...

— Հն... միջահատեց նրան կատաղութեամբ կոյրը
— Դու ա էդ շան որդին, էդ, էդ...

Ու փայտը բարձրացրեց:

— Փիէ, փիէ... կանչեց հեռուից Զաւադը վախե-
ցած—տո՛, էդպէս շուռ կը լինի... չես ամաչում, վար-
ժապետ...

Յետոյ մէկէն, վախը փոխելով յանդգնութեան,
կամ, աւելի ճիշտն ասել, վախն աւելի սաստկանալուց,
մի քայլ առաջ նետուեց ու ահաւոր ճիշով կանչեց.

— Տեսնո՞ւմ էք էս շան ցեղը, էս շան... այ ես ձեր...
այ ես ձեր...

Ու միմեանց ետեւից, կարճ փայտը ցցած, կաղոտ-
քի վրայ լարուած, կոկորդը պատուելու չափ ճշտով
սկսեց նա այնպիսի հայհոյանքներ, այնպիսի լկտի բա-
ռեր, որ լսողները խառնուեցին իրար, վարժապետը եր-
կու ձեռքերով ականջները փակեց, անտառապահը ապ-
շած՝ ետ քաշուեց, իսկ ընկերս բերանաբաց մնաց...

Շարունակելով կաղլիկը ամենքի ձայնի վրայ իշխող
աղաղակներն ու հայհոյանքները, վախից դունատ, սոս-
կումով լի աչքերը, նա կամաց-կամաց ետ քաշուեց, ա-
պա թքեց և սկսեց հեռանալ դէպի առուն: Այնտեղ,
փոխանակ կամուրջից անցնելու—երկար կօշիկներովը
մտաւ ուղղակի ջրի մէջ, այնտեղից էլ դարձաւ, էլի ճը-
չաց մի բոպէ, առուի միւս կողմն էլ մի վայրկեան մեղ
նայելով հայհոյեց և անհետացաւ...

Մի բոպէ ամէնքը լուռ էին, յետոյ յանկարծ մէկը
քրքջաց, ապա ծիծաղ երևաց բոլոր դէմքերի վրայ, իսկ
կոյրը, փայտը ցած թողնելով՝ ասաց.

— Ը՛մ ես բո վախկոտ հոգուդ...

Այնուհետեւ մէկէն աղմուկն իջաւ, մարդիկ սկսե-
ցին ցրուել, մնացողները հանդարտ, համողիչ կերպերով
Գեկտեմբեր, 1904.

շրջապատեցին անտառապահին, և չէր անցել հինգ րոպե, որ տանուտէրի օգնականը անհետացել էր, իսկ վարժապետը անտառապահի թևը մտած, կոյրի առաջնորդութեամբ, ետևներիցը մենք էլ, մտանք մի ընդարձակ սենեակ, ուր շուտով սփռոց փռուեց և երևաց չիշերով օղին և գինին...

— Ըտէնց հա... ձայնեց վարժապետը— այ, հիմի լաւ ելաւ... Տօ ի՜նչ գողացած փայտ, ի՜նչ տանուտէր... ողջ գեղը, բոլոր գեղերը գողանում են... Դու գինի աւա, գինի... խմենք, Ալէքսէյ, (ըլ չօրտու ¹) պրատակօլ մրատակօլ... ինչի, դու չե՞ս իմանում որ մէկը հէնց ինքը տանուտէրը ողջ անտառը թալանումա ու տարեկան ինչքանի տախտակ ա ծախում... Նա՛, վազմի՛, պէ՛յ (ա՛ռ, խմիր)... Բո կենացը, Մարտիրոս ամի...

Եւ երբ սկսել էինք ուտել, կոյրը որ լուռ և դուռնատ, պատառներ էր չինում, երկար չխօսելուց յետոյ՝ մէկէն ինձ դարձաւ և խօսլ ձայնով ասաց.

— Մարգիկ կան, պարոն եղբայր, որ ծնուելու օրիցը հէնց՝ իրանց տեղումը չեն ծնում, ուրիշ տեղի վայել են, բայց բախտը նրանց ցելխի մէջ ա բերել-քցել... Մարգիկ էլ կան, որ ծնած օրիցը շան կաթ ծծածի պէս շուն են ըլում, բայց բախտը նրանց մարդկանց մէջ ա բերում— քցում... Ո՛ւր ես եկել մեր գեղը, ավստոս չե՞ս... Ա՛ռ, առ մի-մի բաժակ էլ մենք խմենք, բեալքի թէ մի քիչ անասունի նման մենք էլ կարողանանք մտածել, թէ չէ՝ մարդու պէս ապրելը մեր բանը չի... ու տեղը չի... Ըտէնց չի, վարժապետ...

— Թո՛ղ, թո՛ղ, ամի... խմեց վարժապետը տխուր, խիստ տխուր դէմքով— խմենք, խմենք որ մոռանանք, թէ չէ՝ մարդու պէս չի ապրում, չէ...

Վ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

*) Սատանային թող գնա, թող գրողը տանի: